

Галина Дмитрівна КЛИНОВА-ДАЦЮК,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та українознавства
Національного університету
водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-7144-3074>
h.d.klynova-datsiuk@nucem.edu.ua

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА В НІМЕЧЧИНІ В 1947–1951 рр.: ПРОЄКТИ ТА ПОСТАТІ

Мета статті — на основі широкого кола архівних джерел проаналізувати передумови та причини появи реалізованих і нереалізованих видавничих проєктів Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині у 1947–1951 рр., з'ясувати їх актуальність для історичної науки. **Методологія** дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності, а також на загальноісторичних методах — хронологічному, ретроспективному, проблемно-тематичному та статистично-аналітичному. **Наукова новизна дослідження** полягає в комплексному аналізі розвитку видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині у 1947–1951 рр., періоду Ді-Пі, показі її традиції та розвитку нових проєктів, які мали важливе значення для української науки. На основі архівних матеріалів, що зберігаються в Українському вільному університеті в Мюнхені, розповідається про nereалізовані видання — «Україна під советами» та «Наші втрати». **Висновки.** Незважаючи на складні умови життя в таборах та поза ними, в обставинах післявоєнного часу члени НТШ відродили найкращі традиції видавничої справи, започатковані в Україні, та заснували нові проєкти, які розвинулися в діаспорі. Серед здобутків НТШ у Німеччині — чотири томи «Записок», на сторінках яких розміщено монографічні дослідження Л. Окіншевича «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.» та А. Яковліва «Український кодекс 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ»», збірник наукових праць із нагоди 300-ліття Хмельниччини, бібліографія іноземних видань з україніки, три числа часопису «Сьогодні й Минуле», науково-популярний нарис «Іс-

торія Наукового товариства ім. Шевченка». Члени товариства реалізували новий проєкт тритомної загальної «Енциклопедії українознавства», яким спростовували фальшування історичного минулого українського народу советською наукою. Зародилася в Німеччині і книжкова серія «Бібліотека українознавства». Нереалізованими видавничими проєктами залишилися збірники «Україна під советами» та «Наші втрати», окремі тексти яких потребували якісного доопрацювання, але через відсутність потрібних джерел і літератури це не можна було зробити.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка в Німеччині, «Записки НТШ», «Хроніка НТШ», «Бюлетень НТШ», «Сьогодні й Минуле», «Енциклопедія українознавства».

Одним із ключових напрямів функціонування відродженого Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині, як і інших українських наукових установ в еміграції, була видавнича справа. Друковані видання товариства були показником його результативної наукової діяльності. Вони вплинули на поступ різних галузей науки і стали важливим складником культурної спадщини українського народу. Продовжені і започатковані видавничі проєкти НТШ у Німеччині в 1947–1951 рр. розвинулися й пізніше та не втрачають актуальності й нині.

Про функціонування товариства в цілому писали й учені діаспори (зокрема його члени), і сучасні дослідники. У працях Л. Винара ¹ [3], А. Жуковського ², В. Кубійовича ³, О. Купчинського [8], О. Подобєд [11], О. Романіва [12] в загальних рисах розкрито основні напрями функціонування та здобутки НТШ у Німеччині. Джерела про історію товариства проаналізували Д. Бурім, О. Кучерук і О. Маврін [2], М. Железняк [4; 5], О. Іщенко [4]. Окремі аспекти наукових праць членів Історично-філософської секції висвітлювали В. Кривошея та І. Кривошея [7], О. Ясь [13], А. Атаманенко [1], Г. Клинова-Дацюк [1; 6] та ін. Утім, незважаючи на наявність публікацій, докладного дослідження потребує видавнича

---

¹ Wynar L. *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945-1952*. Kent (Ohio), 1989. 72 p.

² Жуковський А. *Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі*. Львів ; Париж, 2000. 140 с.

³ Кубійович В. *Наукове товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр.* // *Український історик*. 1973. № 1–2 (37–38). С. 8–42.

діяльність відродженого товариства в Німеччині в таборовий період (1947–1951 рр.), тому *мета статті* — проаналізувати причини й передумови появи реалізованих та нереалізованих видавничих проєктів НТШ у Німеччині 1947–1951 рр., їх значущість для розвитку української історичної науки.

Відновлене Наукове товариство ім. Шевченка в березні 1947 р. у Німеччині продовжило кращі традиції, започатковані на Батьківщині. У складі товариства відродили діяльність трьох секцій — Історично-філософичної, Філологічної та Математично-природничо-медичної, які розгорнули активну наукову діяльність. Видавнича продукція товариства відзначалася серійними та періодичними друками. Серед видань — «Записки НТШ», часопис «Сьогодні й Минуле», «Хроніка НТШ» та «Бюлетень НТШ», тритомний довідник «Енциклопедія українознавства», науково-популярний нарис «Історія Наукового товариства ім. Шевченка» та книжкова серія «Бібліотека українознавства». У НТШ були запроваджені вимоги до рукописів наукових праць, які подавали до друку. Основною з них була апробація досліджень на наукових засіданнях комісій та секцій товариства, яка передбачала виступ автора з рефератом, обговорення та рецензування. Далі публікувалося коротке резюме дослідження⁴.

Одним із чинників, який гальмував видавничі проєкти українських установ в еміграції, була нестача коштів. Це питання поставало перед усіма українськими науковими інституціями, які функціонували в Німеччині в епоху Ді-Пі (від терміна англійською мовою «displaced persons», скорочено — D.P.). Максимальні зусилля докладали тодішні керівники НТШ — голова Зенон Кузеля та генеральний секретар Володимир Кубійович — для провадження видавничої діяльності та пошуку коштів. Серед джерел фінансування були внески звичайних членів, допомога українських організацій тощо. В одному з листів В. Кубійович писав: «Ми й тут в Німеччині не могли б існувати, якщо б не скромна допомога Апостольського престолу, чи пак Преосвященного Кир Івана. Дар Кардинала Тіссерана в висоті 5 000 дол. удержував нас три роки при житті, сучасна допомога доволі слаба (в цьому році 1 000 дол.)

---

⁴ Бюлетень Наукового товариства ім. Шевченка (далі Бюлетень НТШ). Мюнхен, 1949. Число 3–4. Арк. 4.

ледве дозволяє нам держатися на поверхні...»⁵. Незначну фінансову підтримку надавали й самі українські біженці, які мешкали в таборах. В одному з листів О. Оглоблина до Б. Крупницького йдеться про те, що «НТШ ще якось бореться. В. Кубійович їздить по таборах, де живуть члени товариства, й влаштовує там різні наради, а УВАН якось завмерла»⁶.

Основним серійним проектом товариства і в Україні, і в Німеччині стали «Записки НТШ». У Німеччині товариство видало чотири томи «Записок НТШ», три з них підготували члени Історично-філософічної секції, один — Філологічної. Нумерацію продовжили з урахуванням львівських випусків. Після дев'ятирічної перерви, у 1948 р., було видруковано 156-й том, приурочений трьохсотій річниці початку Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. за редакцією відомого історика Бориса Крупницького. Усвідомлюючи важливість цієї події для державницької традиції українського народу, історики в еміграції намагалися гідно її відзначити. Події та здобутки Національно-визвольної війни середини XVII ст. через суспільно-політичні обставини не були об'єктивно висвітлені в радянській історіографії, оскільки в УРСР тривала боротьба проти історичних концепцій М. Грушевського і його школи. У передмові до збірника Б. Крупницький підкреслив важливість подій Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.) для історії українського державотворення. У збірнику представлені статті В. Гришка, О. Оглоблина, Я. Падоха, О. Пріцака, М. Стахіва⁷. Більшість статей збірника вийшли також окремими брошурами. Було заплановано, що до збірника увійде стаття Н. Полонської-Василенко, але вона не була опублікована⁸. Особливою рисою «Записок», виданих в еміграції, були розлогі анотації англійською та німецькою мовами. Загалом, збічник складали статті, які ґрунтувалися на архівних матеріалах, містили нові думки

---

⁵ Кубійович В. [Праці] : у 2 т. Т. 2. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / упоряд. О. Шаблій. Париж ; Львів : Фенікс : Українська академія друкарства, 2000. С. 744.

⁶ Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 19.10.1948 р. // Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Vox С. File 2. Арк. 2.

⁷ Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі ЗНТШ). Мюнхен, 1948. Т. 156. 168 с.

⁸ Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 27.08.1948 р. // Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Vox С. File 2. Арк. 2.

про дипломатію Б. Хмельницького, особливості розвитку залізорудної промисловості Правобережжя та правове становище основних соціальних верст суспільства. Оpubліковані матеріали були продовженням вивчення державотворчої діяльності Б. Хмельницького, яку здійснювали у міжвоєнний період 20–30-х рр. ХХ ст. в еміграції І. Борщак, М. Кордуба, Д. Оляничин та інші вчені.

У 157-му томі «Записок Наукового товариства імені Шевченка» була видрукована монографія дійсного члена НТШ, Української вільної академії наук та професора Українського вільного університету Лева Окіншевича «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.»⁹, яка тривалий час залишалася єдиним комплексним дослідженням неурядової старшини Гетьманщини в українській історіографії. Монографія була написана ще в Україні у 1932–1933 рр., не раз обговорена на засіданнях Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН, співробітником якої був автор. Звернення до цієї проблематики було зумовлено тим, що в українській радянській історіографії це питання певною мірою замовчувалося та об'єктивно не вивчалось. Діяльність козацької старшини, її соціальна політика і загалом суспільно-політичне життя Гетьманщини негативно оцінювалася в тогочасних працях. Зазначимо, що монографія Л. Окіншевича стала підґрунтям для подальших студій, здійснених істориками в незалежній Україні. Окремі погляди її автора розходяться з думками сучасних науковців [7]. Це насамперед зумовлено сучасним розширенням джерельної бази і залученням до наукового обігу нових документів, які на той час були недоступні еміграційному історику.

У 1949 р. як 159-й том «Записок НТШ» було опубліковано монографію відомого історика права Андрія Яковліва «Український кодекс 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ»»¹⁰. Матеріали дослідження значно поглиблюють відомості про причини несанкціонування кодексу, використання членами комісії іноземних джерел права та застосування їх окремих норм на теренах Гетьманщини. На думку сучасної дослідниці Т. Маньгори, монографія А. Яковліва є зразком усебічного історико-правового

---

⁹ Окіншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. // ЗНТШ. Мюнхен, 1948. Т. 157. 231 с.

¹⁰ Яковлів А. Український кодекс 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» // ЗНТШ. Мюнхен, 1949. Т. 159. 210 с.

дослідження [10]. У 158-му томі «Записок» уміщено вибрану бібліографію «Ucrainica в західно-європейських мовах», яку упорядкував відомий літературознавець член Філологічної секції Євген Пеленський¹¹.

Отже, відновлені «Записки» в Німеччині мали структуру, відмінну від львівських, тому що на їхніх сторінках насамперед містилися матеріали про актуальні суспільно значущі події, тексти монографічних досліджень, вибрана бібліографія. Однією з новацій було запровадження розлогих резюме іноземною мовою для ознайомлення європейських учених та громадян з українською проблематикою. Цей науковий збірник і надалі залишився репрезентативним виданням товариства, але створювався в інших умовах розвитку української науки.

Ключовим суто українським енциклопедичним видавничим проектом НТШ у Німеччині та Франції стала загальна частина «Енциклопедії українознавства» (далі ЕУ-1). Вона започаткувала традицію національних енциклопедичних видань в еміграції, яка продовжилася в словниковій частині, ЕУ-2, та її англійських версіях. У 1949–1952 рр. було видано три томи ЕУ-1 загальним обсягом 1230 с. із наскрізною нумерацією, які складаються з 20 розділів. Організовував працю над енциклопедією (як загальною, так і словниковою частинами) генеральний секретар НТШ В. Кубійович. Він разом із тодішнім головою товариства З. Кузелею стали головними редакторами ЕУ-1. Авторський колектив складався з відомих фахівців — вихідців із різних регіонів України й міжвоєнної еміграції: Л. Білецького, О. Горбача, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, В. Кубійовича, О. Оглоблина, Я. Падоха, Н. Полонської-Василенко, П. Феденка, О. Шульгина та ін. Деякі члени НТШ мали досвід написання енциклопедичних гасел, оскільки в 1930-х роках у Галичині за редакцією І. Раковського з'явилася перша енциклопедія, видана українською мовою, — тритомна «Українська загальна енциклопедія» [1, с. 146].

Перший том ЕУ-1 розкривав ті аспекти знань про Україну, які часто були спотворені в неукраїнському науковому світі, зокрема актуальні питання термінології та концептуальних засад розуміння початків української держави. Другий, найбільший за обсягом, том

---

¹¹ Пеленський Є. *Ucrainica в західно-європейських мовах*. Вибрана бібліографія // ЗНТШ. Мюнхен, 1948. Т. 158. 111 с.

енциклопедії присвячений висвітленню історії України, а третій — розвитку й особливостям українського мистецтва, культури, освіти тощо ¹². Докладніше проаналізовано зміст та умови творення ЕУ-1 у дослідженнях А. Атаманенко й Г. Клинової-Дацюк [1], М. Железняка й О. Іщенко [4; 5] та ін. Отже, ЕУ-1 започаткувала традицію національних енциклопедичних видань в еміграції, у ній подавались об'єктивні відомості з різних ділянок знань про Україну та про її історичне минуле для українців, котрі з певних причин проживали за межами батьківщини. Свідченням якості й актуальності контенту стало репринтне перевидання ЕУ-1 у 1994–1995 рр. Інститутом української археографії НАН України ¹³.

У Німеччині на спільному засіданні всіх секцій було прийнято рішення про поновлення видання часопису «Сьогочасне й Минуле». Видання цього журналу було започатковано у Львові 1939 р. як місячника з українознавчої проблематики ¹⁴. В Україні у світ вийшло чотири числа за редакцією тодішнього голови НТШ Івана Раковського, хоч фактичним редактором був відомий мовознавець Василь Сімович. Журнал складався з таких рубрик: статті, огляди, рецензії, бібліографія та хроніка. Головним редактором «Сьогочасного й Минулого» в Німеччині було обрано відомого етнографа Зенона Кузеля. До складу редакційної колегії увійшли О. Кульчицький, П. Мегик, І. Розгін, Є. Храпливий, В. Янів ¹⁵. Редколегія в Німеччині видала три числа журналу. Авторський склад поповнили й вихідці з Наддніпрянської України, яких редакційна колегія запрошувала до співпраці. Таке запрошення отримав митрополит Іларіон (Огієнко). У листі від 25 лютого 1948 р. З. Кузеля писав: «“Сьогочасне й Минуле”, покликане до життя “Науковим Товариством ім. Шевченка” як продовження своєї передвоєнної публікації, має бути загальним органом наших наукових установ і всіх наших високих шкіл і містить статті, огляди, матеріали, реферати й рецензії, бібліографію й широку хроніку з обсягу українознавства. Сподіваємося, що можемо

¹² Енциклопедія українознавства. Т. 1–3. Мюнхен, 1949–1952. 1230 с.

¹³ Тогочасна назва (нині — Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України).

¹⁴ Протокол Загальних зборів членів товариства. Робочий екземпляр // Центральний державний історичний архів України (Львів) (ЦДАІЛ). Ф. 309. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 23.

¹⁵ Сьогочасне й Минуле. Мюнхен, 1948. № 1. С. 2.

рахувати на ваше співробітництво...» [9, с. 305]. Заклики до співпраці містилися також на сторінках «Бюлетеня НТШ»¹⁶.

У Мюнхені вийшло три числа часопису двома книгами. Перше вийшло окремим виданням 1948 р. Числа 1 і 2 за наступний рік (1949) було видано одною книгою, яка також містила 76-й випуск «Хроніки НТШ»¹⁷. Структура відновленого часопису переважно була збережена і складалася зі статей, оглядів, рецензій. Було додано нові рубрики, традиційні для еміграційних видань: «Наші втрати» та «Хроніка». Часопис містив статті концептуального характеру, окремі розвідки та дискусійні матеріали.

Важливе значення для розуміння основних засад розвитку науки в еміграції має вміщена в «Сьогочасному й Минулому» стаття В. Кубійовича «Сучасні проблеми української науки», у якій автор проаналізував стан науки в міжвоєнний період, особливу увагу звернувши на проблеми та завдання, які актуальні в ДіПі. На думку В. Кубійовича, у тогочасних трагічних для нашої нації часах український учений має досліджувати не ті проблеми, які йому «особисто милі й любі», а ті, які «сьогодні зв'язані з потребами нації»¹⁸. На сторінках журналу також опубліковано матеріали про виникнення та функціонування наукових установ у таборний період, зокрема Українського вільного університету, Українського технічно-господарського інституту, Української богословсько-педагогічної академії, Інституту української мартирології, Церковно-Археографічної комісії при апостольській візитатурі, які дають змогу простежити напрями їхньої роботи, особливості становища та перспективи розвитку в еміграції.

У рубриці «Огляди» вміщено звітні матеріали про діяльність Наукового товариства імені Шевченка за 1947–1948 рр., Української вільної академії наук та Українського наукового товариства, які подають результати діяльності установ. Рубрика «Наші втрати» містить некрологи, присвячені Митрополиту Андрею Шептицькому, В. Сімовичу, М. Панчишину.

Важке фінансове становище українських установ у післявоєнній Німеччині змусило припинити видання часопису. В. Кубійович об-

---

¹⁶ Бюлетень НТШ. Мюнхен, 1949. Число 1–2. Арк. 5.

¹⁷ Сьогочасне й Минуле. Мюнхен, 1949. № 1–2. 130 с.

¹⁸ Кубійович В. Сучасні проблеми української науки // Сьогочасне й Минуле. Мюнхен, 1948. № 1. С. 9.

говорював з Р. Голодом ідею видавати замість «Сьогочасного й Минулого» літературно-науковий місячник, «який нагадував би ЛНВ з часів Франка і Грушевського»¹⁹. Були думки дещо уточнити й змінити назву журналу «Сьогочасне й Минуле: вісник українознавства» чи «Україна»²⁰. Проте через брак коштів, надмірну зайнятість і розпорошеність ці ідеї не були втілені в життя.

Традиційно українські наукові установи в еміграції для зв'язку зі своїми членами видавали інформаційні матеріали. У Німеччині було відновлено випуск «Хроніки НТШ», яка докладно інформувала про діяльність установи та її структурних підрозділів. Зауважимо, що у Львові упродовж 1900–1939 рр. було видано 74 числа «Хроніки» українською та 59 випусків німецькою мовою²¹. У Ді-Пі вийшло два випуски «Хроніки» (75-й і 76-й) українською мовою, хоча з'являлися пропозиції щодо видання іноземною мовою²². Наступні числа видавали в Сарселі. 75-те число охоплює період від 25 червня 1939 р. і до 15 березня 1949 р. Видання містить інформацію про діяльність секцій та комісій товариства в Німеччині, про видану наукову продукцію, фінансове становище та списки членів наукової установи. У 76-му числі опубліковано короткі реферати 14 наукових доповідей, виголошених на засіданнях комісій та секцій²³. У передмові до 77-го випуску В. Кубійович зауважив, що видання стає неперіодичним²⁴, а передували такому рішенню дискусії між членами²⁵. Число з'явилося з нагоди чергових Загальних зборів,

---

¹⁹ Кубійович В. [Праці] : у 2 т. Т. 2. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / упоряд. О. Шаблій. Париж ; Львів : Фенікс : Українська академія друкарства, 2000. С. 748.

²⁰ Проект видавничої діяльності НТШ // Архів Українського вільного університету в Мюнхені (далі Архів УВУ в Мюнхені). Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. Арк. 2.

²¹ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка (далі Хроніка НТШ). Мюнхен, 1949. Число 75. С. 3.

²² Проект видавничої діяльності НТШ // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. Арк. 2.

²³ Хроніка НТШ. Мюнхен, 1949. Число 76. Відбитка з журналу «Сьогочасне й Минуле». 18 с.

²⁴ Хроніка НТШ. Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1954. Число 77. С. 3.

²⁵ Проект видавничої діяльності НТШ // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. Арк. 2.

які відбулися 9 квітня 1949 р., уміщувало огляд діяльності секцій за 1949–1953 рр. Уперше в «Хроніці» опублікована інформація про функціонування американського, канадського, австралійського та європейського відділів НТШ.

У червні–липні 1949 р. було започатковано видання циклости-лем «Бюлетеня НТШ». Його метою було ознайомити розпорошених по таборах і містечках членів товариства з найважливішими подіями, здобутками, труднощами центрального осередку та його філій, анонсувати наукові заходи та видавничі проекти. «Бюлетень» планували видавати як місячник, але не було практичної можливості це зробити. Тому вже перше число вийшло спарене. Серед виданих у Німеччині 12 чисел усі, за винятком 5-го і 12-го, були подвійні. Редактором 1–7-го чисел був Володимир Кубійович, а з 8-го — Володимир Янів²⁶. Із 13-го числа «Бюлетень» почав виходити в Сарселі, оскільки Центральний осередок НТШ було перенесено у Францію. Цінним для дослідників «Бюлетень» є тим, що він подавав важливу інформацію про функціонування товариства. На його сторінках опубліковано переважно звіти про діяльність Центрального представництва товариства, детальні огляди праці відділів НТШ, основні напрями роботи, фінансові справи, а також заклики до звичайних членів сплачувати членські внески²⁷. У кожному числі була рубрика «Видавнича діяльність», де подавали інформацію про опубліковані, підготовлені та заплановані праці. У 12-му числі вміщено короткі дискусійні дописи Ю. Старосольського «В справі зовнішньої пропаганди» і «До питання членів-прихильників НТШ»²⁸. Пізніше, 1952 р., у Сарселі було започатковано неперіодичний інформаційний листок для внутрішнього вжитку «Вісті Наукового товариства імені Шевченка в Європі», який редагував В. Янів. У «Вістях» публікувалася інформація лише про діяльність європейського осередку товариства²⁹.

Окрім наукових і довідкових видань, члени НТШ видавали й науково-популярні. Зокрема, 1949 р. з нагоди 75-ліття установи

---

²⁶ Хроніка НТШ. Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1954. Число 77. С. 16.

²⁷ Бюлетень НТШ. Мюнхен, 1949. Число 1–2. Арк. 7.

²⁸ Там само. Число 12. Арк. 3–7.

²⁹ Вісті Наукового товариства імені Шевченка в Європі. Сарсель, 1952. Число 2. Арк. 1.

було опубліковано популярний нарис «Історія Наукового товариства ім. Шевченка»³⁰, у якому подано історію виникнення, основні напрями роботи та здобутки за 1873–1948 рр. Редакційну колегію очолив В. Кубійович. Цим виданням науковці намагалися в доступній формі ознайомити українську громаду в еміграції з історією та досягненнями найдавнішої української наукової установи, щоб залучити її нових прихильників.

На окрему увагу заслуговує книжкова серія «Бібліотека українознавства», яка була започаткована товариством 1949 р. у Німеччині і продовжувалася до 1988 р. Заснування цієї серії було спрямоване на задоволення потреб української молоді в навчальних підручниках з усіх ділянок українознавства³¹. У цій серії 1949 р. видано навчальний посібник «Історія України» Івана Крип'якевича під псевдонімом Холмський³². Прізвище автора було змінено задля його ж безпеки, оскільки вчений працював у советській Україні. Посібник призначався для студентів інституту заочного навчання Українського вільного університету. Навчальне видання було синтетичним викладом історії України від найдавніших часів до Першої світової війни. Праця була написана в 1941–1943 рр. Перш ніж надрукувати посібник, В. Кубійович звертався до Н. Полонської-Василенко з проханням написати рецензію, однак учена відмовилася. Оцінку посібника знаходимо в листі до О. Оглоблина, у якому дослідниця зауважила: «“Історія України” Холмського мені цілком не подобається та XIX ст. нижче критики. Не подобається мені “советська” тематика, брак історії, брак особи. Сама економіка та культура. В такому сенсі я пишу не рецензію, а відмовлення від рецензування. Книга має бути “книгою для читання”, і ні в якому разі не може бути курсом»³³. Редакційна колегія «Бібліотеки українознавства» усвідомлювала, що праця потребувала доопрацювання, але через відсутність навчальних матеріалів та бажання самого автора було

---

³⁰ Історія Наукового товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1949. 51 с.

³¹ Проект видавничої діяльності НТШ // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Науково-ве товариство ім. Шевченка. Арк. 2.

³² Холмський І. Історія України. Мюнхен, 1949. 370 с.

³³ Лист Н. Полонської-Василенко до О. Оглоблина від 21.07.1949 р. // Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Vox С. File 2. Арк. 4.

прийняте рішення про її видання. Пізніше, 1971 р., підручник було перевидано в США, а в 1990 р. — в Україні. У Німеччині в цій серії було видано праці Я. Падоха «Нарис історії карного права» та Ю. Шереха (Шевельова) «Нарис сучасної української мови»³⁴.

Серед видавничих проєктів НТШ були й такі, що не вдалося реалізувати. Зокрема, у 1949 р. вчені розпочали роботу над актуальним науковим дослідженням «Україна під сокетами». Головним редактором був В. Кубійович, до редакційної колегії входили О. Оглоблин та М. Васильєва, функції секретаря виконував М. Глобенко³⁵. Метою колективної роботи було показати світовій спільноті історію України під советською окупацією, особливу увагу привернути до знищення української нації репресіями та голодоморами. Окреслено було й хронологічні межі — 1920–1948 рр. Планувалося, що дослідження буде видано англійською мовою і складатиметься з 10 розділів: I. Вступна частина; II. «Політичне життя України під сокетами»; III. «Економічно-соціальне життя під сокетами»; IV. «Демографічна політика большевиків»; V. «Культурне життя України під сокетами»; VI. «Церковне життя України під сокетами»; VII. «Політика большевиків на українських територіях поза межами УСРР»; VIII. «Окупація Західної України»; IX. «Політика большевиків в часі Другої світової війни»; X. «Політика большевиків по світовій війні». Загальний обсяг видання — 25 друкованих аркушів³⁶. Для написання збірника В. Кубійович сформував потужний авторський колектив із 20 осіб, серед них — відомі історики: О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, П. Курінний, Л. Окіншевич, В. Дубровський та ін. Запрошення до співпраці надсилалися листами³⁷. Авторам дозволено було змінити прізвище, оскільки в наукових працях висвітлювалися злочини тоталітарної системи СРСР, які приховували на батьківщині, а в декого там залишилися рідні.

---

³⁴ Хроніка НТШ. Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1954. Число 77. С. 19.

³⁵ Бюлетень НТШ. Мюнхен, 1949. Ч. 3–4. Арк. 7–8.

³⁶ Проєкт збірної праці «Україна під сокетами» // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове Товариство ім. Шевченка. Арк. 1–2.

³⁷ Лист Н. Полонської-Василенко до В. Кубійовича від 03.03.1949 р. // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. 1 арк. 2. Лист Д. Солов'я до В. Кубійовича від 05.03.1949 р. // Там само. 2 арк.

Частина статей збірника була підготовлена і перебувала на розгляді редакційної колегії, яка відправляла їх на редагування³⁸. Пошук рецензентів теж відбувався кореспонденційним шляхом. Зокрема, В. Кубійович і М. Глобенко зверталися з листом до відомого громадсько-політичного діяча і вченого Ісаака Мазепи з проханням взяти участь у рецензуванні окремих наукових праць, а також рекомендувати рецензентів з цієї проблематики³⁹. І. Мазепа порадив історика Панаса Феденка⁴⁰. Фінансову підтримку виданню надавала одна з найбільших українських позапартійних організацій США — Український народний союз.

На жаль, збірник не було видано, тому що не всі матеріали розділів були написані якісно, через що потребували доопрацювання. Складні умови життя, відсутність потрібних джерел та літератури не дали змогу реалізувати проєкт. Окрім того, члени авторського колективу працювали паралельно над підготовкою матеріалів до «Енциклопедії українознавства» та енциклопедичних зошитів, займалися викладацькою діяльністю.

Члени НТШ у Німеччині планували видати збірник «Наші втрати», метою якого було представити біографічні відомості про українських науковців, які були знищені советським і німецьким окупаційними режимами в 1920–1940-х роках⁴¹. Цей проєкт теж залишився нереалізованим.

Науковці обговорювали ідею заснування нового журналу, присвяченого проблемам Східної Європи. На його сторінках планували висвітлювати історію, культуру, господарство країн і народів регіону⁴². За структурою та змістом цей журнал мав би бути подібний до німецького «Osteuropa», який заснував 1925 р. учений Отто Хьотш (він виходить з перервами донині). Однак не всі члени товариства підтримали пропозицію, і тому це залишилося на рівні ідеї.

---

³⁸ Бюлетень НТШ. Мюнхен, 1949. Ч. 3–4. Арк. 8.

³⁹ Лист редакційної комісії збірника «Україна під советами» до І. Мазепи від 23.07.1949 р. // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. Арк. 1.

⁴⁰ Лист І. Мазепи до В. Кубійовича від 29.07.1949 р. // Там само.

⁴¹ Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр. // Український історик. 1973. № 1–2 (37–38). С. 37.

⁴² Проєкт видавничої діяльності НТШ // Архів УВУ в Мюнхені. Ф. Наукове товариство ім. Шевченка. Арк. 3.

Отже, незважаючи на складні умови життя в таборах та поза ними, в обставинах післявоєнного часу члени НТШ відродили кращі традиції видавничої справи, започатковані в Україні, та заснували нові проекти, які розвинулися в діаспорі. Серед здобутків НТШ у Німеччині — чотири томи «Записок», на сторінках яких розміщено монографічні дослідження Л. Окіншевича «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.» та А. Яковліва «Український кодекс 1743 р. “Права, за якими судиться малоросійський народ”», збірник наукових праць з нагоди 300-ліття Хмельниччини, бібліографія іноземних видань з україніки, три числа часопису «Сьогодні й Минуле», науково-популярний нарис «Історія Наукового товариства ім. Шевченка». Члени товариства реалізували новий проект тритомної загальної «Енциклопедії українознавства», у Німеччині була створена книжкова серія «Бібліотека українознавства», яку продовжували всі осередки товариства до 1988 р.; метою серії було видання навчальної літератури з українознавчих дисциплін.

На жаль, нереалізованими тоді видавничими проектами залишилися збірники «Україна під софитами» та «Наші втрати», окремі тексти яких потребували якісного доопрацювання, але через відсутність необхідних джерел та літератури це не можна було зробити.

1. Атаманенко А., Клинова-Дацюк Г. Підготовка загальної «Енциклопедії Українознавства»: тексти і люди // Емінак. 2022. № 3 (39). С. 143–156. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).596](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).596)
2. Бурім Д., Кучерук О., Маврін О. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі. Київ, 2007. 528 с.
3. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2007. Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження». С. 60–71.
4. Железняк М., Іщенко О. «Енциклопедія українознавства» як об'єкт і джерельна база в наукових дослідженнях // Енциклопедичний вісник України. Київ, 2017. Вип. 8–9. С. 40–54. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.4>
5. З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / відп. ред. М. Железняк ; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с.

6. Клинова-Дацюк Г. Д. Діяльність Історико-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині (1947–1952 рр.). // Емінак. 2020. № 4 (32). С. 182–191. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).478](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).478)
7. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ : Стилос, 2009. 432 с.
8. Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка: дослідження, матеріали : вибрані статті та повідомлення. Львів, 2013. 490 с.
9. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. Ю. Мищик. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 566 с.
10. Маньгора Т. В. Політико-правові погляди А. І. Яковліва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.
11. Подобєд О. Українські наукові установи у повоєнній Західній Німеччині // *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*. 2018. Т. 4, № 2. С. 32–39.
12. Романів О. Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України. Львів, 2003. 40 с.
13. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ — 80-ті роки ХХ ст.) : у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В. Смоля. Київ, 2014. 650 с.

REFERENCES

1. Atamanenko, A., Klynova-Datsiuk, H. (2022). Pidhotovka zahalnoi "Entsyklopedii ukrainoznavstva": Teksty i liudy [Preparation of the general "Encyclopedia of Ukrainian Studies": Texts and people]. *Eminak*, 3(39), 143-156. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).596](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).596) [In Ukrainian].
2. Burim, D., Kucheruk, O., & Mavrin, O. (2007). *Naukova ta vydavnycha diialnist Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v Yevropi* [Scientific and publishing activities of the Shevchenko Scientific Society in Europe]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Wynar, L. (2007). Vidrozhennia ukrainskoho naukovooho zhyttia pislia Druhoi svitovoi viiny: 1945-1952 [Revival of Ukrainian scientific life after the Second World War: 1945-1952]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka akademiya". Seriya "Istorychni nauky"*, 9, 60-71. [In Ukrainian].
4. Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2017). "Entsyklopediia ukrainoznavstva" yak ob'ekt i dzherelna baza v naukovykh doslidzhenniakh ["Encyclopedia of Ukrainian Studies" as an object and source base in scientific research]. *Entsyklopedychnyi Visnyk Ukrainy*, 8-9, 40-54. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.4> [In Ukrainian].

5. Zhelezniak, M. (Ed.). (2018). *Z laboratorii tvorennia "Entsyklopedii ukrainoznavstva" [From the creation laboratory of the "Encyclopedia of Ukrainian Studies"]*. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Klynova-Datsiuk, H. (2020). Diialnist Istoryko-filosofichnoi sektiiv Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Nimechchyni (1947-1952 rr.) [Activities of Historical and Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society in Germany in 1947-1952]. *Eminak*, 4(32), 182-191. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\)](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32)) [In Ukrainian].
7. Kryvosheia, V. V., Kryvosheia, I. I., & Kryvosheia, O. V. (2009). *Neuriadova starshyna Hetmanshchyny [Non-governmental foreman of the Hetmanship]*. Kyiv, Ukraine: Stylos. [In Ukrainian].
8. Kupchynskyyi, O. (2013). *Naukove tovarystvo im. Shevchenka: Doslidzhennia, materialy [The Shevchenko Scientific Society: Research, materials]*. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Mytsyk, Yu. (Comp.). (2006). *Lystuvannia mytropolyta Ilariona (Ohienka) [Correspondence of Metropolitan Hilarion (Ohienko)]*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiiia". [In Ukrainian].
10. Manhora, T. V. (2015). *Polityko-pravovi pohliady A. I. Yakovliya [Political and legal views of A. I. Yakovliv]* (Extended abstract of PhD dissertation). Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
11. Podobied, O. (2018). Ukrainski naukovi ustanovy u povoiennii Zakhidnii Nimechchyni. [Ukrainian scientific institutions in post-war West Germany]. *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*, 4(2), 32-39. [In Ukrainian].
12. Romaniv, O. (2003). *Naukove tovarystvo im. Shevchenka. 130 rokov pratsi dlia Ukrainy [The Shevchenko Scientific Society. 130 years of work for Ukraine]*. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
13. Yas, O. (2014). *Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok 19 – 80-ti roky 20 st.) [Historian and style. Prominent figures of Ukrainian historiography in the light of cultural epochs (beginning of the 19th – 80s of the 20th century)]* (V. Smolii, Ed., Vol. 2). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 11.08.2023

Halyna KLYNOVA-DATSIUK, Ph.D. (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Journalism and Ukrainian Studies, National University of Water Environmental Engineering (Rivne, Ukraine).

Publishing activities of the Shevchenko Scientific Society in Germany 1947-1951: Projects and figures.

The goal of the work. On the basis of a wide range of archival sources, to analyze the prerequisites and reasons for the emergence of realized and unrealized publishing projects of the Shevchenko Scientific Society in Germany in 1947-1951, to find out their relevance for historical science. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, as well as on general historical methods – chronological, retrospective, problem-thematic and statistical-analytical. **The scientific novelty of the work** occurs in the comprehensive analysis of the development of the publishing activity of the Shevchenko Scientific Society in Germany in 1947-1951, the period of Di-Pi, shows its traditions and the development of new projects that were important for Ukrainian science. On the basis of archival materials stored at the Ukrainian Free University in Munich, unrealized editions "Ukraine under the Soviets" and "Our Losses" are shown. **Conclusions.** Despite the difficult living conditions in the camps and outside them, in the conditions of the post-war period, members of the revived the best traditions of the publishing business, started in Ukraine, and founded new projects that found their development in the diaspora. Among the achievements of the Shevchenko Scientific Society in Germany are four volumes of "Notes of the Shevchenko Scientific Society", the pages of which contain monographic studies by L. Okinshevich "The Significant Military Society" and A. Yakovliv "The Ukrainian Codex of 1743 'Rights by which the Little-Russian people are judged'", a collection of scientific works on the occasion of the 300th anniversary of Khmelnytsky, a bibliography of foreign publications on Ukrainian studies, three issues of the magazine "Present and Past" etc. The members of the society implemented the new project of the three-volume general "Encyclopedia of Ukrainian Studies", which refuted the falsification of the historical past of the Ukrainian people by Soviet science. The book series "Library of Ukrainian Studies" was also born in Germany. The collections "Ukraine under the Soviets" and "Our Losses" remained unrealized publishing projects, the individual texts of which required high-quality revision, but due to the lack of necessary sources and literature, this could not be done.

Key words: the Shevchenko Scientific Society in Germany, "Notes of the Shevchenko Scientific Society", "Chronicle of the Shevchenko Scientific Society", "Bulletin of the Shevchenko Scientific Society", "Present and Past", "Encyclopedia of Ukrainian Studies".